

www.gnomonpublications.gr

Ιστορικά Θέματα

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'

ΤΕΥΧΟΣ 113 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2012

€ 4,80

Τα πρώτα πανεπιστήμια

Ενας μεσαιωνικός θεσμός προόδου
ή παρεμπόδισης της γνώσης;

Το ρεύμα των
Νεορθοδόξων

Η θέση της
Ελλάδας στο δίλημμα
Ανατολή-Δύση

Η αρχιτεκτονική
ως μέσο άσκησης
πολιτικής στην
αρχαία Ελλάδα

Παρασούλια και
Παρασουλιώτες

Στήριγμα και συναγωνιστές
των Σουλιωτών

Το μετάξι
στο Βυζάντιο

Σύμβολο πολυτέλειας
και δύναμης

• Η απεργία στα μεταλλεία του Tri-State (1935-37)

Μια αιματηρή σελίδα στην ιστορία του αμερικανικού εργατικού κινήματος

• Το ζήτημα του αυτοκέφαλου της Αλβανικής Εκκλησίας

Η διαμάχη με το Οικουμενικό Πατριαρχείο

Τα ερείπια
του ναού
του Ολυμπίου
Διός.

Από την εποχή των μυθικών ανακτόρων και των μυκηναϊκών ακροπόλεων έγινε κατανοητό πως δεν αρκούσε να αποκτήσει κανείς πολιτική δύναμη. Επιπλέον χρειαζόταν –και ίσως αυτό ήταν σημαντικότερο– να βρει τρόπους και πόρους ώστε να την προβάλλει αποτελεσματικά. Στα ιστορικά χρόνια η μνημειακή αρχιτεκτονική εμφανίζεται ως η συμβολική απεικόνιση της πολιτικής δύναμης κυρίαρχων προσώπων ή ομάδων. Στον ευρύτερο ανταγωνισμό της εποχής, η αρχιτεκτονική και η ανέγερση δημόσιων κτιρίων αποτέλεσε ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο πολιτικής επιβολής και επηρεασμού της «κοινής γνώμης», τόσο εντός όσο και εκτός της πόλης ή του κράτους.

Η αρχιτεκτονική ως μέσο

άσκησης πολιτικής στην αρχαία Ελλάδα

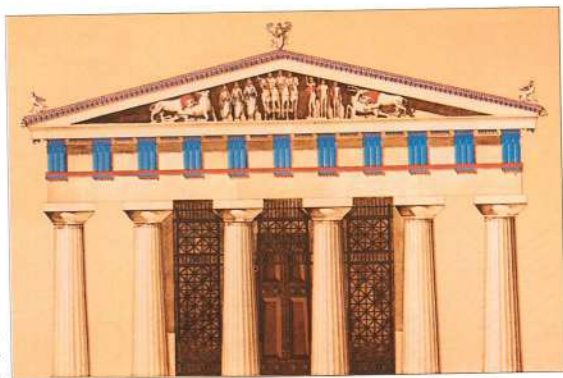
Δημήτρης
Γαρουφαλής

Μεταπτυχιακό
Δίπλωμα Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

Η αρχιτεκτονική ως τέχνη δημιουργήθηκε με σκοπό να ανταποκρίνεται σε λειτουργίες και ανάγκες της κοινωνίας, ή ως μια όψη της εξουσίας, ή ως ένα φράγμα ανάμεσα στην εξουσία και τους απλούς πολίτες. Για να θυμηθούμε τον Βιτρούβιο, η αρχιτεκτονική ανήκει σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο, «είναι καρπός πράξης και θεωρίας», εννώντας ότι αποτελεί παράγωγο τόσο καλλιτεχνικών ανησυχιών όσο και επιστημονικής γνώσης. Προσεγγίζοντας τον ίδιο τον όρο «αρχιτεκτονική», έρχεται κανείς αμέσως σε επαφή με την πολιτική διαδικασία, με τον άνθρωπο ως πολιτικό ον, δεδομένου ότι η αρχιτεκτονική δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα προϊόν ψυχοσηθικών διεργασιών αναφερόμενων στη χωρο-οργάνωση, με σκοπό την κάλυψη φυσικών, κοινωνικών και προσωπικών αναγκών του ανθρώπου.

Ωστόσο, η λειτουργία της αρχιτεκτονικής δεν περιορίζεται στα παραπάνω. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός συχνά προσλαμβάνει αφηγηματική θεώρηση, γίνεται ένα είδος εικαστικής αναπαράστασης της «πραγματικότητας», η οποία αναδεικνύεται ως κώδικας επικοινωνίας («γλώσσα») ανάμεσα στον δημιουργό

**Αναπαράσταση
της ανατολικής
πρόσοψης
του ναού
των Αλκμεωνιδών
(γύρω στο 525 π.Χ.).**

(αρχιτέκτονα ή αναθέτη/εντολέα) και στο «κοινό». Αυτή η επικοινωνία μπορεί να είναι απλώς καλλιτεχνική, μπορεί όμως να είναι και εξόχως «πολιτική» στα μηνύματα που περιέχει και εκπέμπει. Η αρχιτεκτονική αποπειράται να «διηγηθεί μια ιστορία» με ποικίλους παραλήπτες. Στο πλαίσιο αυτό, η αρχιτεκτονική καθίσταται ο χώρος όπου δραματοποιείται (αναπαρίσταται αφηγηματικά) μια πράξη η οποία ενεργοποιεί αντιληπτικούς μηχανισμούς (επηρεασμού, πειθούς κλπ.). Η εικόνα μέσω της αρχιτεκτονικής γίνεται λόγος – ένας λόγος καθαρά πολιτικός, ακόμη και όταν είναι θρησκευτικός.

Ο αρχαίος Έλληνας, όταν οργάνωνε τον χώρο στο δομημένο οικιστικό περιβάλλον, χρησιμοποιούσε την αρχιτεκτονική, αλλά και άλλες τέχνες, δημιουργώντας συμβολικά σύνορα και παράγοντας αρχιτεκτονικές μορφές συνδεδεμένες άρρηκτα με μια σκέψη, κοινή σε όλους τους Έλληνες, η οποία αναφερόταν στην έννοια της «πόλης» ως έκφρασης της ταυτότητάς τους έναντι των ξένων (βαρβάρων). Η συγκεκριμένη αρχιτεκτονική έκφραση –αναγνωρίσιμη παντού ως «ελληνική»– αποτύπωνε στον χώρο την εδραιωμένη πίστη των Ελλήνων ότι ανήκουν σε έναν κοινό πολιτισμό, ο οποίος γι' αυτούς ήταν ανώτερος από όλους. Ετσι, η ελληνική «πόλις» έλαβε, αρκετά πρώιμα, ορισμένα πάγια χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τόσο από πολεοδομική-χωροταξική άποψη (αγορά, ναοί, δημόσια οικοδομήματα) όσο και από αρχιτεκτονική άποψη (τεχνοτροπία, ύψος και ρυθμολογία των αρχιτεκτονικών μορφών), υπηρετώντας την παραπά-νω ιδεολογία.

Υπό αυτό το πρίσμα, η ανέγερση οικοδομημάτων αποτελούσε μόνο κατά ένα μέρος ζήτημα τεχνικό και καλλιτεχνικό, καθώς προέβαλλε επιτακτικά, ήδη κατά τη φάση του σχεδιασμού, η ανάγκη να ληφθούν υπόψη σε μεγάλη έκταση οι πολιτικοί στόχοι, σε συνδυασμό με τις οικονομικές παραμέτρους (που έχουν άλλωστε και αυτές πολιτικά χαρακτηριστικά) και με τα εντελώς διαφορετικά συμφέροντα, τα οποία με την αλλαγή των πολιτειακών συστημάτων –τυραννία, δημοκρατία, βασιλεία, ρωμαϊκή ένωση κρατών– σχετιζόνταν με εντελώς διαφορετικά άτομα ή ομάδες ατόμων.

Στα οικοδομικά έργα που σχετίζονταν με ένα άτομο –είτε αυτό ήταν τύραννος της αρχαϊκής εποχής είτε βασιλιάς των ελληνοιστικών χρόνων– τα κίνητρα εξηγούνται βάσει της προσωπικής κατάστασης αυτού του ατόμου, της προνοητικής μέριμνας για το κράτος του, της προμελετημένης πολιτικής ισχύος ή της αυτοπροβολής του. Αντίθετα, στη δημοκρατία, η ανέγερση δημόσιων κτιρίων αποτελούσε υποχρέωση του συνόλου, με τους πολίτες να συμμετέχουν στις σχεδιαστικές και χρηματοδοτικές διαδικασίες, καθώς και στις διαδικασίες ελέγχου, ακόμη και στην περίπτωση δυναμικής ηγεσίας του δήμου (όπως στην περίπτωση του Περικλή). Είναι φανερό ότι οι ηγέτιδες ομάδες, εάν επιθυμούσαν τη διατήρηση της εξουσίας τους, θα έπρεπε να είναι διαρκώς σε θέση να επιβεβαιώνουν τη δυνατότητά τους να οικοδομούν ανάλογης συμβολικής σπουδαιότητας κατασκευές στον χώρο. Υπέρογκοι πόροι, ανθρωπίνοι και υλικοί, επιστρατεύθηκαν προκειμένου να υπηρετήσουν την εκάστοτε οικονομική και πολιτική ισχύ, εκπεφρασμένη μέσα από την αρχιτεκτονική.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ «ΠΟΛΕΩΣ»

Η μνημειακή αρχιτεκτονική κατά τον 7ο και 6ο αιώνα π.Χ. συνδέθηκε στενά με την ανάπτυξη της πόλης-κράτους και την ανάδυση της προσωπικότητας. Η αρχιτεκτονική, και ιδιαίτερα ο ελληνικός ναός, με τις γλυπτές εναέτιες συνθέσεις, τους δωρικούς ή τους ιωνικούς κίονες, τις μετόπες και τις ζωφόρους συνιστούσε έκφραση μιας συνεχώς αυξανόμενης ευημερίας, συμμετέχοντας στην ευρύτερη μνημειακή διαμόρφωση της πόλης. Η οικοδόμηση του ναού της πολιούχου θεότητας στην καρδιά της πόλης, πάνω στην ακρόπολη, όπου παλαιότερα βρισκόταν το κέντρο της βασιλικής εξουσίας, επιβεβαιώνει τη μετάβαση από την ανθρώπινη στη θεϊκή κυριαρχία, καθώς οι εξουσίες της κατακερματισμένης μοναρχίας αφενός διαμοιράστηκαν στο πολιτικό σώμα, αφετέρου συγκεντρώθηκαν, σε συμβολικό επίπεδο, στα χέρια της πολιούχου θεότητας, η οποία έγινε η μοναδική κυρίαρχος της νέας κοινότητας.

Ο μετασχηματισμός αυτός συντελέστηκε μέσα σε μια κοινωνία που διέθετε τους απαιτούμενους πόρους και επιπλέον διακατεχόταν από μια αντίληψη του χώρου, σύμφωνα με την οποία υπογραμμίζεται η θέση του ιερού στη χωροταξία της πόλης και διαχωρίζεται από τις υπόλοιπες συλλογικές δραστηριότητες. Συνεπώς, το ιερό, ως χώρος λατρείας, κατέστη ο κύριος τόπος διαμεσολάβησης ανάμεσα σε θνητούς και θεούς. Αυτή η λειτουργία, που έπρεπε να αποτυπωθεί και στον χώρο, οργανώθηκε με βάση κεντρικά σημεία τα οποία απέκτησαν αρχιτεκτονική μορφή ως μόνιμες και σταθερές κατασκευές αφιερωμένες στη θεότητα. Έτσι, τα μνημειακά οικοδομήματα που είχαν ως μόνιμη χρήση τη λατρεία πλήθαιναν διαρκώς κατά τον 8ο αιώνα π.Χ. Αυτό είχε μεγάλη πολιτική βαρύτητα, δεδομένου ότι ορισμένα ιερά προσέλκυαν προσκυνητές και προσφορές όχι μόνο από την τοπική κοινότητα, αλλά και από περιοχές εκτός αυτής. Η εμφάνιση του μνημειακού ναού, εκτός από τη χωρο-οργανω-

Ο ναός της Αφαιας Αθηνάς στην Αίγινα.

Ο δωρικός ναός
του Ακράγαντα
στη Σικελία.

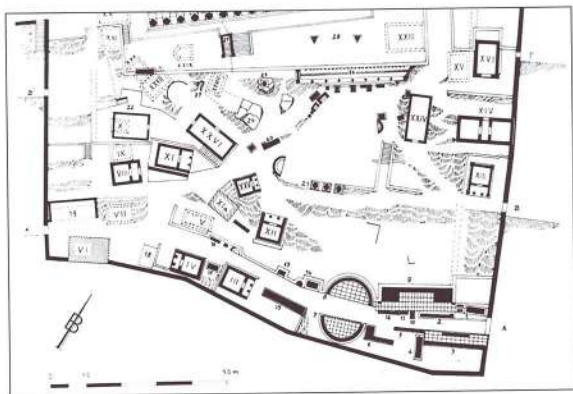

τική αντίληψη, προϋπέθετε επίσης την ύπαρξη κέντρων λήψης αποφάσεων ικανών να θέσουν σε κίνηση τους απαιτούμενους πόρους, αλλά και να επιλέγουν, στο πλαίσιο ενός ανταγωνισμού εξουσίας, τις λατρευτικές θέσεις που θα αναδειχθούν περισσότερο από άλλες. Τα ελληνικά ιερά με τους μνημειώδεις ναούς ήταν τόποι όπου μπορούσε να ασκηθεί πολιτιστική πολιτική και διπλωματία.

Ως εκ τούτου, ο κεντρικός ρόλος του ιερού (θωμού, ναού, τεμένους) έγινε αμέσως αντιληπτός από τις εκάστοτε ηγέτιδες δυνάμεις, οι οποίες έσπευσαν να τον εκμεταλλευτούν προκειμένου να προσπορίσουν πολιτικά οφέλη ή να εδραιώσουν τη θέση τους. Στο πνεύμα αυτό, οι οικογένειες που πλούτιζαν, δραστηριοποιούντο κατόπιν προς την κατεύθυνση του γενικού συμφέροντος, εξωραϊζοντας την πόλη και το ιερό με μνημειακά οικοδομήματα. Στο ίδιο πλαίσιο, η επιλογή κάποιων πόλεων να ανεγείρουν οικοδομήματα μνημειακών διαστάσεων συνδέεται στενά με τον πλούτο της πόλης. Βέβαια, η θαύτερη αιτία που ωθούσε τις πόλεις, αμέσως μόλις το επέτρεπε η οικονομική τους κατάσταση, να κατασκευάσουν μνημειακά οικοδομήματα ήταν ένας διαρκής και αδυσώπητος ανταγωνισμός ανάμεσα στις πόλεις-κράτη και η συνακόλουθη ανάγκη να οριοθετήσουν τον ζωτικό τους χώρο.

Κάπως διαφορετική είναι η περίπτωση των ελληνικών αποικιών, όπου η ανέγερση μνημειακών οικοδομημάτων δεν αναπτύχθηκε μόνο στο πλαίσιο του ανταγωνισμού με τις άλλες, γειτονικές συνήθως, ελληνικές πόλεις. Αναπτυσσόμενες πλάι σε κοινότητες σικελικές, ιταλικές, λυδικές, αυτές οι πόλεις ήθελαν να διακρίνονται και συγχρόνως να επιδεικνύουν την ελληνική τους ταυτότητα, επιθυμία η οποία, σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στην κυρίως Ελλάδα, προέβαλλε επιτακτικά, καθώς οι πόλεις αυτές δέχονταν μεγάλες πιέσεις και διέτρεχαν συνεχή κίνδυνο αφομοίωσης. Η έκρηξη της οικοδομικής δραστηριότητας, και ειδικά η κατασκευή μνημειακών ναών σε Εφεσο, Μίλητο, Σάμο, Σελινούντα, Ακράγαντα, οφείλεται σε αυτές τις αιτίες.

Για τις μεμονωμένες ομάδες ατόμων που ασχολήθηκαν με την ανέγερση κτιρίων, δηλαδή τους αναθέτες των έργων ή τους αρχιτέκτονες, υπάρχουν ορισμένες πληροφορίες. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς πως η κατάσταση διέφερε από τόπο σε τόπο, καθώς άλλα ίσχυαν για τις πόλεις, άλλα για τα μεγάλα ιερά. Για την περίπτωση μεγάλων διαστάσεων οικοδομικών έργων, ως αναθέτες εμφανίζονταν κατά κανόνα οι τύραννοι (ή μέλη αριστοκρατίας),

Κάτοψη του Ιερού των Δελφών. Στο κάτω μέρος αριστερά διακρίνεται η διάταξη των Θησαυρών.

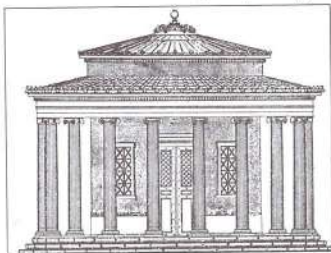
όπως μπορεί κανείς να δει στα παραδείγματα του Περιανδρου στην Κόρινθο και την Κέρκυρα, του Πολυκράτη στη Σάμο, του Λύγδαμη στη Νάξο ή των Πεισιστρατιδών στην Αθήνα. Ο ρόλος τους και τα κίνητρά τους γίνονται αντιληπτά μόνο με βάση την ευρύτερη πολιτική τους δράση.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΥΡΑΝΝΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΩΝ

Όσο μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέσα από τις πηγές (γραπτές κυρίως), η πολιτική απέκτησε συνειδητά τόση διασύνδεση με την αρχιτεκτονική για πρώτη φορά με τους τυράννους, με την ανέγερση μνημειακών οικοδομημάτων, ιερών και άλλων κτιρίων δημοσίου συμφέροντος και οφέλους. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η διασύνδεση αυτή έγινε πρώτα από τους τυράννους, ως ένα τέχνασμα εξαπάτησης του λαού ή οικονομικής εξαθλίωσής του: «Στα τυραννικά επίσης ήθη υπάγεται και η προσπάθεια να καταστούν σταδιακά πένητες οι υπήκοοι, να συντηρείται από τέτοια αργυρολογία η φρουρά, προπάντων όμως να μη μένει χρόνος στους υπηκόους να εξυφάνουν επιβουλές απασχολημένοι σε καθημερινή εργασία. Παράδειγμα αυτού είναι και οι πυραμίδες της Αιγύπτου και τα αναθήματα των Κυψελιδών και η οικοδόμηση του Ολυμπίου από τους Πεισιστρατίδες και τα Πολυκράτεια έργα στη Σάμο (καθόσον όλα αυτά αποβλέπουν προς τον ίδιο σκοπό, την απασχόληση και την πενία των αρχόμενων)».

Στο παραπάνω κείμενο ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην απόφαση εφαρμογής και υλοποίησης ενός οικοδομικού προγράμματος μεγάλων διαστάσεων από ένα πρόσωπο. Η σύγκριση των έργων αυτών με τις πυραμίδες δεν σημαίνει ότι προσπαθεί να τα αξιολογήσει ως τεχνικά ίδιου επιπέδου, αλλά ως οικοδο-

Το Φιλιπείο, η θόλος της Ολυμπίας, μετά το 338 π.Χ. (αναπαράσταση).

**Σπουδή
πολυχρωμίας
του θρησκώ
του ναού
του Ερεχθείου.**

μικά προγράμματα που αντιβαίνουν τις χρηστικές-λειτουργικές ανάγκες της πόλης, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη τις υπέρογκες δαπάνες. Εντούτοις, η άποψη του Αριστοτέλη είναι επηρεασμένη από τις αντι-τυραννικές αντιλήψεις του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ., όταν πλέον οι αρχαϊκοί τύραννοι είχαν ταυτιστεί στη συνείδηση των πολιτών με αδίστακτους και φαύλους δυνάστες. Δεν πρέπει ωστόσο να αποσιωπάται το γεγονός ότι η «τυραννική» διακυβέρνηση των πόλεων υπήρξε ως επί το πλείστον περίοδος συνετής διαχείρισης των κρατικών υποθέσεων, με άμεσο αποτέλεσμα την ακμή και την οικονομική ενδυνάμωσή τους.

Ανεξαρτήτως βέβαια όλων αυτών, είναι κοινά αποδεκτό ότι οι τύραννοι της αρχαϊκής εποχής ήταν εκείνοι που πρώτοι αντιλήφθηκαν τις δυνατότητες της μνημειακής αρχιτεκτονικής ως μέσου άσκησης πολιτικής. Ο δραστήριος τύραννος της Σικυώνας Κλεισθένης (600 π.Χ.) είχε να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό και τη σοβαρή απειλή από το εχθρικό Αργος, το οποίο, συνεχώς ανερχόμενο και ισχυροποιούμενο, δεν έκρυβε τις ηγεμονικές του βλέψεις στην περιοχή. Θεωρώντας τη Σικυώνα ως μέρος της κληρονομιάς του ηρακλειδών Τημένου και κάνοντας χρήση της μυθολογικής παράδοσης, επιχείρησε να τη θέσει υπό τον άμεσο έλεγχό του. Ο Κλεισθένης αντιλήφθηκε πως το Αργος χρησιμοποιούσε τη μυθολογική παράδοση ίδρυσης πόλεων (της Κορίνθου, του Φλειούντα, της Σικυώνας) από Αργείους ήρωες ως προπαγανδιστικό εργαλείο προκειμένου να επιβεβαιώσει τα όποια ηγεμονικά «δικαιώματά» του στη βορειοανατολική Πελοπόννησο και να νομιμοποιήσει πιθανό επεκτατισμό του. Μάλιστα, οι ανασκαφές στην Αγορά του Αργους έφεραν στο φως τα λείψανα ενός μνημειακού περιβόλου «Ηρώου των Επτά επί Θήβας», το οποίο, όπως προκύπτει από τις επιγραφές, ήταν σύγχρονο του Κλεισθένη. Η φιλοδοξία του Αργους να εντάξει τη Σικυώνα σε μια σχέση μητρόπολης-θυγατρικής πόλης πρέπει να θεωρήθηκε απαράδεκτη από τον Κλεισθένη και από εκείνη τη μερίδα των Σικυωνίων που τον στήριζε. Ωστόσο, ο Κλεισθένης γνώριζε πολύ καλά πως δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το Αργος, εάν δεν κατόρθωνε να προσεταιριστεί τον ισχυρότερο «διακρατικό» παράγοντα της εποχής: το μαντείο των Δελφών.

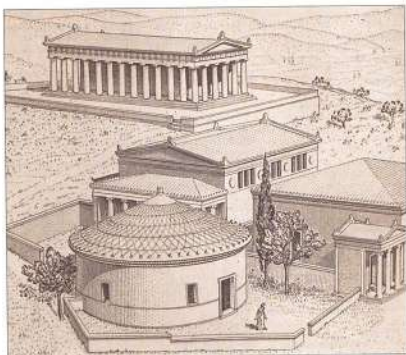
Κατά την πρώτη περίοδο της τυραννίδας του, ο Κλεισθένης δεν είχε επιρροή στο δελφικό ιερατείο. Η κατάσταση άλλαξε μετά τον Α' Ιερό Πόλεμο (590 π.Χ.), όταν ο Κλεισθένης έσπευσε να συμπαραταχθεί και να τεθεί επικεφαλής του συμμαχικού στρατού, μαζί με τον Θεσσαλό Ευρύλοχο και τον Αθηναίο Αλκμέωνα, εναντίον της πόλης Κρίσσης, η οποία επιθυμούσε διακαώς να θέσει το μαντείο υπό τον έλεγχό της. Η πρωταγωνιστική συμμετοχή του Κλεισθένη στη νίκη των συμμάχων κατά των Κρισαίων είχε ως αποτέλεσμα τόσο την καταξίωσή του στον ελληνικό κόσμο όσο και την έναρξη μιας περιόδου στενών δεσμών του με τους Δελφούς και την Αμφικτυονία της Ανθήλης, αλλά και με την Αθήνα. Με την υποστήριξη του μαντείου θα μπορούσε ευκολότερα να προωθήσει τα σχέδιά του στη Σικυώνα και να εδραιώσει τη θέση του έναντι του Αργους, αλλά και σε πανελλήνιο επίπεδο. Ο Κλεισθένης, με αφορμή τη νίκη του στους αθλητικούς αγώνες των Πυθίων, το 582, γιόρτασε τη διπλή του επιτυχία οικοδομώντας στο Ιερό των Δελφών μια Θόλο και έναν Μονόπτερο ναό, στη θέση όπου

αργότερα ανεγέρθηκε ο περίφημος Θησαυρός των Σικυωνίων. Αλλά και στην ίδια τη Σικυώνα φρόντισε να προβάλει την επιτυχία του τόσο στον Ιερό Πόλεμο όσο και στα Πύθια. Κατασκεύασε με τα λάφυρα μια στοά αναμνηστική κοντά στο πολιτικό κέντρο της πόλης και καθιέρωσε πυθικούς αγώνες στην πόλη, με διαγωνισμούς μουσικούς, γυμνικούς και ιππικούς.

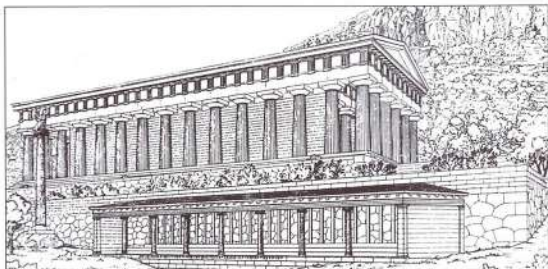
Εκτός από τυράννους και ανατολίτες βασιλείς, τους Δελφούς προσπάθησαν να προσεταιριστούν και πλούσιες αριστοκρατικές οικογένειες, κτίζοντας μνημειακά οικοδομήματα και αφιερώνοντας ιερά. Οι εξόριστοι Αλκμεωνίδες, πλούσια οικογένεια αριστοκρατικής καταγωγής από την Αθήνα, χρηματοδότησαν κατά το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα την ανοικοδόμηση του ναού του Απόλλωνα στους Δελφούς που είχε καταστραφεί από πυρκαγιά. Η παράδοση μέμφεται τους Αλκμεωνίδες με το επιχείρημα ότι με την πράξη τους αυτή είχαν παραβιάσει τους κανόνες και είχαν επηρεάσει (κατ' ουσίαν διαμορφώσει) τις απαντήσεις του μαντείου των Δελφών προς τους Σπαρτιάτες, στρέφοντάς τους εναντίον των Πεισιστράτιδων της Αθήνας. Το παράδειγμα δείχνει ότι ήταν εδραιωμένη η αντίληψη πως όποιος οικοδομούσε ναό όχι μόνο διατηρούσε ανεξίτηλο το όνομα και τη φήμη της οικογένειάς του, αλλά κέρδιζε και την ευγνωμοσύνη του ιερατείου, η οποία ήλπιζε ότι στην πράξη θα μεταφραζόταν σε μελλοντική ανταπόδοση και πολιτική στήριξη. Οι Αλκμεωνίδες προχώρησαν ακόμη περισσότερο, προσφέροντας στον ναό του Απόλλωνα πλούσιο γλυπτό διάκοσμο. Είναι φανερό ότι όποιος είχε πλούτη μεριμνούσε για την ανέγερση μνημειώδους αρχιτεκτονικής, σφρηηλατώντας σε αντάλλαγμα την ισχύ, τη φήμη του, κυρίως όμως την πολιτική του πελατεία.

Την ίδια εποχή (μέσα 6ου αι. π.Χ.), στην Αττική, ο τύραννος Πεισιστράτος σχεδίασε και εφάρμοσε ένα μεγάλων διαστάσεων οικοδομικό πρόγραμμα, το οποίο περιελάμβανε την ανέγερση του γιγαντιαίου ναού του Ολύμπιου Δία (το γνωστό Ολυμπείο), το Πύθειο και το Ελευσίνειο στην Αγορά καθώς και την περίφημη Κρήνη, τον ναό της Βραυρωνείας Αρτέμιδος στην Ακρόπολη, τον ναό του Πρόσπιου Απόλλωνα στον Υμηττό και τον ναό της Σουιάδος Αθηνάς. Καθένα από τα έργα αυτά πιστεύεται ότι εξυπηρετούσε συγκεκριμένες πολιτικές στοχεύσεις του Πεισιστράτου και των γιών του. Με την οικοδόμηση του Ολυμπείου, ενός μεγάλου δίπτερου (με διπλή εξωτερική κιονοστοιχία), ιωνικού ρυθμού ναού, που θύμιζε τους ναούς της Σάμου, της Μιλήτου και της Εφέσου, πιθανόν ο Πεισιστράτος να θέλησε αφενός να εκφράσει τη δύναμη της εξουσίας του, αφετέρου να δώσει μια αποστομωτική απάντηση στους ανταγωνιστές Αλκμεωνίδες για τις εργασίες που είχαν αναλάβει στους Δελφούς. Ο ανταγωνισμός και ο πόλεμος εντυπώσεων ανάμεσα σε δύο πανίσχυρες αθηναϊκές οικογένειες ήταν φανερός: ο ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς, με τα αριστουργηματικά του εναέτια μαρμάρινα γλυπτά, ήταν δόξα για τους Αλκμεωνίδες (τους κατοπινούς «δημοκράτες»),

*Η Θόλος,
το Ηφαιστείο,
το παλιό και το
νέο Βουλευτήριο
της αθηναϊκής
Αγοράς
(αναπαράσταση).*

**Αναπαράσταση
της στοάς των
Αθηναίων στους
Δελφούς (478 π.Χ.).**

ενώ το Ολυμπείο, με τις γιγαντιαίες διαστάσεις του, εξέφραζε τη δυναμική και ακλόνητη εξουσία των Πεισιστρατιδών (των τυράννων).

Η παραπάνω γνώμη δεν πρέπει να αφήσει να εννοηθεί ότι ο Πεισίστρατος σπατάλησε τόσους πόρους απλώς και μόνο για να υπερισχύσει των Αλκμεωνιδών. Το σύνολο των οικοδομικών του έργων δείχνει πως είχε κατά του ένα ευρύτερο πολιτικό πρόγραμμα. Αφενός η επιλογή του Δία –θεότητας που δεν «επιθυμούσε» να διαδραματίσει παρεμβατικό «πολιτικό ρόλο» μέσω του ιερατείου του, παρόμοιο με εκείνον του Απόλλωνα των Δελφών– ίσως υποκρύπτει και έναν πολιτικό συμβολισμό. Αφετέρου η επιλογή αυτή θα πρέπει να εξεταστεί ενταγμένη στη γενικότερη λογική αρχιτεκτονικής ανάπτυξης της αρχαϊκής Αθήνας. Η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού θεοτήτων πάνω ή γύρω από τον ιερό βράχο (Ελευσίνιο, Βραυρώνιο, Ολυμπείο, Πύθιο) δεν πρέπει να θεωρηθεί συμπτωματική, αλλά ενταγμένη στην ευρύτερη «δημαγωγική» πολιτική του τυράννου, η οποία απέθλεπε στο να ευαρεστήσει τον λαό με δημοφιλείς λατρείες (της Δήμητρας ή του Διονύσου) και ταυτόχρονα να ενισχύσει τους δεσμούς ανάμεσα στις απομακρυσμένες περιοχές της Αττικής (Ελευσίνα και Βραυρώνα, μέχρι το πρόσφατο παρελθόν αμφισβητούμενες) και το κλεινόν άστυ. Άλλος πολιτικός στόχος ήταν να επιτύχει την ανεξαρτησία του αθηναϊκού (αττικού) κράτους έναντι θρησκευτικών κέντρων με πανελλήνια ακτινοβολία (Ολυμπία και Δελφοί). Τα έργα στο Ολυμπείο και το Πύθιο αποκαλύπτουν την πολιτική απόπειρα του Αθηναϊού τυράννου να μετατρέψει την Αθήνα σε πόλη με πανελλήνια αξία και ακτινοβολία, και προς αυτό συνάδει η λαμπρή θεοσχετική της μεγάλης γιορτής των Παναθηναίων.

Η κίνηση του Πεισιστράτου θεωρήθηκε ως ακραϊφνώς «τυραννική», δεδομένου ότι επιχείρησε να εφαρμόσει στο επίπεδο της πόλης και στη σχέση της με τις άλλες πόλεις ό,τι ίσχυε στο επίπεδο ενός ιερού πανελληνίας εμβέλειας. Επίσης, και στο «εσωτερικό» μέτωπο συνιστούσε ένα είδος θρησκευτικής/πολιτικής ύβρης, ως μια πράξη αντίθετη προς τη «συνεργατική» φύση της «πόλης», αφού σε όλους ήταν φανερά τα πολιτικά κίνητρα του Πεισιστράτου. Αυτός ήταν ο λόγος που το Ολυμπείο –το οποίο λόγω έλλειψης πόρων δεν αποπερατώθηκε, παρά μόνο στα ρωμαϊκά χρόνια– θεωρήθηκε «τυραννικό» έργο και όχι, όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, επειδή συνετέλεσε στην πενία του λαού. Οι πολιτικές διασυνδέσεις των Αλκμεωνιδών με το θρησκευτικό κατεστημένο των Δελφών και της Ολυμπίας πρέπει να διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφω-

ση μιας αρνητικής άποψης για τα «έργα» του Πεισιστράτου.

Στον ίδιο σχεδιασμό θρησκευτικού (άρα πολιτικού) ελέγχου εντάσσεται και η οικοδόμηση του ναού της Βραυρωνείας Αρτέμιδος πάνω στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης. Για να γίνει κατανοητή η κίνηση του Πεισιστράτου πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι υπήρχε στενή μυθολογική σχέση του αντίστοιχου ιερού της ανατολικής Αττικής με τη Δήλο, το διάσημο ιερό των Ιώνων. Εγκαθιστώντας λοιπόν τη Βραυρωνεία Αρτέμιδα πάνω στον Ιερό Βράχο, ο Πεισιστράτος επιτύγχανε στενή μυθική και θρησκευτική σύνδεση της Αθήνας με τη Δήλο, ώστε αργότερα να νομιμοποιήσει την πολιτική εξουσία της πρώτης πάνω στο ιερό νησί των Ιώνων. Η θρησκευτική τελετή του ιερού καθαρισμού της Δήλου από τον Πεισιστράτο, την ίδια περίοδο, και γενικότερα όλες του οι ενέργειες, δείχνουν την προσπάθειά του να οικοδομήσει, αργά και σταθερά, ένα ηγεμονικό προφίλ. Αυτό το σημείο της πολιτικής του ήταν που θεωρήθηκε ως εξόχως «τυραννικού» χαρακτήρα.

Ανάλογη ήταν η πολιτική και άλλων διάσημων τυράννων της αρχαϊκής εποχής. Ο Πολυκράτης, και η ντόπια αριστοκρατία που τον υποστήριζε, εξέφρασε το μεγαλείο της πλούσιας από το ναυτικό εμπόριο (και την πειρατεία) Σάμου με την οικοδόμηση σπουδαίων αρχιτεκτονικών έργων. Στην Κόρινθο, οι Κυψελίδες (Κύψελος και Περίανδρος) συνδέονται με πολύ σημαντικές κατασκευές: η ανέγερση του αρχαιότερου λιθινού ναού και προπυλαίων σε έναν δημόσιο χώρο, η επιπόνηση του αετώματος των ναών και το αμυντικό σύστημα της Ακροκορίνθου, εκφράζουν την εξουσία και την ισχύ της πόλης, αλλά και την αναγκαιότητα για άμυνα ενός καθεστώτος το οποίο με τον καιρό απέκτησε μια περισσότερο στρατοκρατική φυσιογνωμία.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Στις παραμονές της ελληνοπερσικής σύγκρουσης, γύρω στο 500 π.Χ., οι Αιγινητές οικοδόμησαν τον μεγάλο πώρινο ναό της Αφαίας Αθηνάς, έργο που αποτέλεσε την ενσάρκωση όλης της ακμής και της δύναμης της Αίγινας, σοβαρού και επικίνδυνου αντιπάλου της Αθήνας. Το γεγονός δεν θα προκαλούσε ανησυχία στους Αθηναίους, εάν στα μαρμάρινα αετώματα του ναού (σήμερα

Ο νεώτερος ναός της Αρτεμης στην Εφεσο. Δυτική πρόσοψη με άποψη του πρόναου και του σηκού (αναπαράσταση).

**Η στοά
του Αττάλου
στην Αθήνα.**

στη Γλυπτοθήκη του Μονάχου), όπου απεικονίζονταν σκηνές μαχών με ήρωες της Αίγινας στην Τροία, δεν περιλαμβανόταν και η μορφή του Αιγινήτη ήρωα Τελαμώνια, κατοπινού βασιλιά της Σαλαμίνας, και του γιου του Αίαντα. Οι Αθηναίοι, οι οποίοι είχαν με κόπο ενσωματώσει τη Σαλαμίνα στο αθηναϊκό κράτος, θορυβήθηκαν έντονα από την παράσταση, καθώς πίστευαν ότι αποκάλυπτε μύχιες επεκτατικές βλέψεις των ισχυρών γειτόνων τους. Οι ανησυχίες τους επιβεβαιώθηκαν όταν οι Αιγινήτες αποδέχθηκαν τις προτάσεις του Δαρείου και μήδισαν. Οι Αθηναίοι κατηγορήσαν τους Αιγινήτες ως «προδότες της Ελλάδας» και, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος, «πίστεψαν πως οι Αιγινήτες είχαν δηλώσει υποταγή με εχθρικές διαθέσεις εναντίον τους, για να τους επιτεθούν μαζί με τον Πέρση».

Τη δύναμη και τη νίκη τους επί των Περσών γιόρτασαν οι Αθηναίοι οικοδομώντας (περ. 477 π.Χ.), σε εξέχουσα θέση του ιερού των Δελφών, μια πρωτότυπη ιωνική στοά, προκειμένου να στεγαστούν λάφυρα από τους Περιοικούς πολέμους (τα ακρόπρωρα των πλοίων που χρησιμοποιήθηκαν στη γέφυρα των Περσών στον Ελλήσποντο). Η στοά λειτούργησε όχι μόνο ως ένα είδος δημόσιου θησαυροφυλακείου, αλλά και ως διαχρονική διακήρυξη της δύναμης των Αθηναίων, όπως δηλώνει η επιγραφή στην τρίβαθμη κρηπίδα της στοάς: «Αθηναίοι ανέθεσαν την στοάν και τα όπλα και τακρωτήρια ελόντες των πολεμίων». Η επιλογή του ιωνικού ρυθμού στη στοά θεωρήθηκε ότι αποδίδει την πρόθεση να συνδεθεί η πόλη με τον κόσμο του Αιγαίου, την ίδια περίοδο ίδρυσης της Δηλιακής Συμμαχίας και ενώ οι Αιγινήτες είχαν προσφέρει, δίπλα στον ναό του Απόλλωνα, έναν χάλκινο ιστό με τρία χρυσά αστέρια.

Το πώς γινόταν αντιληπτό το πνεύμα του δικαίου ή, αντίθετα, της ανισότητας, προκαλώντας έριδες και αντιπαραθέσεις, οι οποίες εκφράζονταν στην αρχιτεκτονική και τη χωροταξική οργάνωση του χώρου, αποκαλύπτεται εναργώς στην περίπτωση των «θησαυρών»: μικρών «ναϊσκων» όπου φυλάσσονταν τα αφιερώματα των πόλεων στα ιερά της Ολυμπίας και των Δελφών. Στην Ολυμπία οι «θησαυροί» ήταν παρατεταγμένοι στη σειρά, νότια του λόφου Κρονίου, προσαρμοσμένοι σε μια διάταξη που έδινε «ίσα δικαιώματα» σε κάθε κτίσμα –άρα και σε κάθε πόλη– υποδεικνύοντας στο άγρυπνο ιερατείο τον χώρο οικοδόμησης και εμποδίζοντας, έτσι, κάθε κακεντρεχή παραγκωνισμό ή υποσκέλιση των αναθημάτων άλλων πόλεων που είχαν ίσως λιγότερη πολιτική επιρροή. Αντίθετα, αυτό δεν το πέτυχε το ιερατείο των Δελφών, όπως δείχνει τόσο η διάταξη των «θησαυρών» εκεί όσο και ο πλούτος των φιλόδοξων πόλεων-αναθετών,

καθιστώντας το ιερό του Απόλλωνα θεατρική σκηνή της περιβόητης ελληνικής φιλονικίας.

Στην Αθήνα, το κλεισθένειο πολίτευμα απαιτούσε τη συμμετοχή του συνόλου των πολιτών στα κοινά, και ως εκ τούτου κατέστη απαραίτητη η ανέγερση σημαντικών δημόσιων οικοδομημάτων και σειράς κτιρίων που συνδέθηκαν με τη λειτουργία της δημοκρατίας (Βασίλειος Στοά, Θόλος, Βουλευτήριο, Μητρώο). Αντικαταστάθηκαν τα μεμονωμένα άτομα, ως αναθέτες, από τον δήμο, δηλαδή από το σύνολο των πολιτών που αντιπροσωπευόταν πλέον από τη Βουλή, η οποία διόριζε συγκεκριμένες οικοδομικές επιτροπές. Κατά την περίοδο μετά τα Μηδικά, κυρίως στο διάστημα 469/6-450/49 π.Χ., η σύγκρουση των πολιτικών παρατάξεων άρχισε να εκδηλώνεται αποφασιστικά και οδήγησε σε κρίσιμες πολιτειακές εξελίξεις. Οι χωροταξικές αλλαγές στην Ακρόπολη και οι συνεχείς επεκτάσεις στην Αγορά αποτελούν έκφραση αυτής της αυξανόμενης πολιτικής ωριμότητας και της προοδευτικής κατάκτησης της εξουσίας από τον δήμο. Η αρχιτεκτονική αναπαράσταση της πόλης μετατράπηκε έτσι σταδιακά από ατομική σε συλλογική υπόθεση.

Η ευρύτερη πολιτική που ανέπτυξε η Αθήνα και η ηγετική της θέση στον ελληνικό χώρο κατά το μεγαλύτερο μέρος του 5ου αιώνα επηρέασαν την οικοδομική δραστηριότητα τόσο ως προς τους στόχους όσο και ως προς τη μορφή της. Η άποψη του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την οποία τα μεγάλα έργα αποσκοπούσαν στην καταστροφή των πολιτών, έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με την υλοποίηση, στο διάστημα 450-420 π.Χ., του κολοσσιαίου προγράμματος ανοικοδόμησης του κατεστραμμένου από τους Πέρσες ιερού της αθηναϊκής Ακρόπολης. Ο Πλούταρχος, μάλιστα, πιστεύει ότι η οικοδόμηση αυτών των αφιερωμάτων είναι που «χάρισε στην Αθήνα τη μεγαλύτερη απόλαυση (ηδονή) και λαμπρότητα (κόσμον)» και ότι «δεν ήταν ψέμα η Θρυλική εκείνη δύναμη της Ελλάδας και η παλιά ευδαιμονία». Στους επικριτές αυτής της περικλείας οικοδομικής δραστηριότητας, που είχε ως συνέπεια την κατασπατάληση υπέρογκων χρημάτων από το ταμείο της Δηλιακής Συμμαχίας, ο Πλούταρχος εμφανίζει τον Περικλή να προβάλλει το βασικό του αντεπιχείρημα:

«[...] τα χρήματα ανήκουν πια όχι σε αυτούς που τα δίνουν, αλλά σε αυτούς που τα παίρνουν, αν αυτοί εκπληρώνουν εκείνο για το οποίο παίρνουν τα χρήματα. Και πως η πόλη πρέπει, αφού ετοίμασε σε ικανό βαθμό ό,τι χρειάζεται για τον πόλεμο, να στρέψει τώρα τον πλούτο της σε εκείνα τα έργα που, όταν θα γίνουν, θα της φέρουν δόξα αθάνατη και, όσο θα γίνονται, θα φέρνουν ευπορία, γιατί θα παρουσιαστεί κάθε είδους εργασία και κάθε είδους ανάγκη από αυτές που δραστηριοποιούν κάθε επάγγελμα, δίνουν απασχόληση σε όλα τα χέρια και κάνουν σχεδόν ολόκληρη την πόλη να εισπράττει μισθό και της χαρίζουν τη δύναμη να αναπτύσσεται πια από μόνη της και μαζί να συντηρείται».

Πέραν της προφανούς οικονομικής αξίας του οικοδομικού προγράμματος στην Ακρόπολη, γίνεται φανερό από τον παραπάνω απόσπασμα ότι ο Περικλής αντιλαμβάνονταν την

Το Ωρολόγιο του Ανδρονίκου του Κυρρηστού στη ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας.

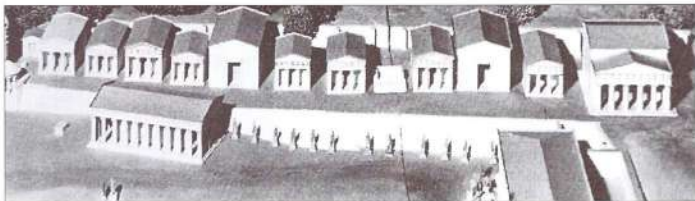

πολυδύναμη χρήση της τέχνης γενικότερα, αλλά και της αρχιτεκτονικής ειδικότερα, ως κώδικα επικοινωνίας ικανού να ασκήσει μέσω της αίσθησης της όρασης μεγάλη επίδραση στους ανθρώπους, καθιστώντας την Αθήνα σχολείο της Ελλάδας, δηλαδή πρότυπο και παράδειγμα για τις άλλες πόλεις. Ετσι το οικοδομικό και εικονογραφικό πρόγραμμα του Παρθενώνα είναι, πέρα από μια θρησκευτική ομιλία, και ένα πολιτικό πρόγραμμα σχετικά με τις σχέσεις της Αθήνας με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Στην πραγματικότητα, η άποψη του Περικλή, έστω μέσω του Πλουτάρχου, είναι βαθύτατα φιλοσοφική, θεωρώντας την πολιτική ως ένα συνολικό πρόγραμμα το οποίο, μέσω της αρχιτεκτονικής, αποβλέπει στην ευημερία της πόλης. Εκτός από τη χρησιμότητα, παράγοντες όπως η αντιπροσωπευτικότητα (δηλαδή η έκφραση της θεωρίας και της υπόστασης της δημοκρατικής πολιτείας μέσα από το αρχιτεκτόνημα) και ο πολιτικός ή ο διακρατικός ανταγωνισμός λειτούργησαν ουσιαστικά στον προγραμματισμό των δημόσιων έργων στην Αθήνα εκείνης της περιόδου.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

Τον 4ο αιώνα, ο Φίλιππος Β' της Μακεδονίας και ο γιος του Αλέξανδρος, με αφορμή τη νίκη τους επί των συνασπισμένων ελληνικών πόλεων στη Χαϊρώνεια (338 π.Χ.), ανέγειραν στην Ολυμπία οικοδόμημα, το λεγόμενο Φίλιππειο. Ο κομψός κυκλικός ναός περιβεβλημένος από ιωνικούς κίονες προοριζόταν για τα χρυσελεφάντινα αγάλματα των Μακεδόνων αρχόντων, σε μια εμφανή προσπάθεια να εδραιωθούν στον ελληνικό κόσμο. Αργότερα, στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, όταν οι πόλεις-κράτη διαλύθηκαν ή επικαλύφθηκαν από μεγάλα βασίλεια, άλλαξε εκ νέου και η εικόνα του αναθέτη: αντί του αυτόνομου δήμου εμφανίζονταν πλέον βασιλείς. Πολλές φορές οι ίδιοι εμφανίζονταν και ως δωρητές σημαντικών οικοδομημάτων σε φιλικές πόλεις ή σε διάσημα ιερά, όπως οι Σελευκίδες στη Μίλητο (πρότυπο Βουλευτηρίου), οι Ατταλίδες στους Δελφούς και στην Αθήνα (Στοά Αττάλου) και οι Πτολεμαίοι στην Αθήνα και στη Σαμοθράκη (Αρσινόειο). Επίσης, φίλοι βασιλέων και μικρότεροι δυνάστες, ακόμη και πλούσιοι ιδιώτες, καθίσταντο όλο και πιο συχνά, από τον 4ο αιώνα π.Χ. και μετά, δωρητές μεγάλων οικοδομημάτων, όπως ο Οροφέρνης από την Καπαδοκία στην Πριήνη, ο Λεωνίδας από τη Νάξο στην Ολυμπία, ή ο Ανδρόνικος από την Κύρρο ως δωρητής και σχεδιαστής συγχρόνως του γνωστού Ωρολογίου στη ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας. Τέτοιες δωρεές, όταν υπηρετούσαν το κοινό συμφέρον, τύγχαναν τις περισσότερες φορές ευρείας αποδοχής στις

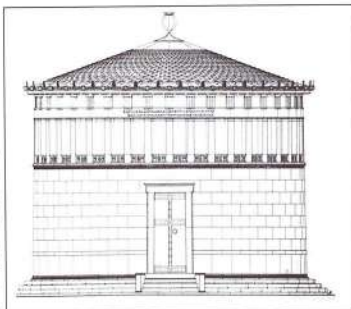
**Ολυμπία, άνδρηρο
θησαυρών
(αναπαράσταση).**

ευνοούμενες πόλεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν ακούγονταν σποραδικά και κάποιες φωνές αποδοκιμασίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Είναι φανερό από όσα παραθέσαμε ότι οι απαιτήσεις είναι εξαιρετικά σύνθετες όταν αναφερόμαστε στον σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική οργάνωση του δομημένου (ανθρωπογενούς) χώρου στην αρχαία Ελλάδα. Η διαφορετική φύση (μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ατόμων) και πολιτική στόχευση των εκάστοτε αναθετών («εντολών»), το επίπεδο γνώσης και σχεδιασμού των αρχιτεκτόνων, η διαφοροποίηση του τόπου ανέγερσης του έργου (αστικός ή αγροτικός χώρος, ιερό τοπική ή πανελληνίας εμβέλειας, τόπος στο «κέντρο» ή στην περιφέρεια του ελληνικού κόσμου), η εκάστοτε «ισορροπία δυνάμεων» στον γεωπολιτικό στίβο της εποχής, καθώς και οι διαθέσιμοι υλικοτεχνικοί πόροι, κατέστησαν την ανέγερση δημόσιων, μνημειακών οικοδομημάτων μέρος της πολιτικής πράξης. Ήταν αναμενόμενο και φυσικό όσο περισσότερο η κοινωνία προχωρούσε και εξελισσόταν πολιτειακά τόσο δυναμικότερες επεμβάσεις να απαιτούντο στο πεδίο της αρχιτεκτονικής έκφρασης ιδεών και πολιτικών αντιλήψεων. Αποτέλεσμα αυτής της συνεχούς διαδικασίας ήταν η αρχιτεκτονική να αναδειχθεί όχι μόνο ως μείζονος σημασίας έργο τέχνης, αλλά επίσης ως βασικό και αποτελεσματικό εργαλείο άσκησης πολιτικής επιρροής και ελέγχου. ■

Η Θόλος της Αρσινόης στη Σαμοθράκη (αναπαράσταση).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Andrewes A.: Η ΤΥΡΑΝΝΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- (2) Βιτρούβιος: ΠΕΡΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ, εκδ. Πλέθρο, Αθήνα 2001.
- (3) Gromort G.: ESSAI SUR LA THEORIE DE L' ARCHITECTURE, Vincent Freal, Παρίσι 1946.
- (4) Gruben G.: ΙΕΡΑ ΚΑΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000.
- (5) Muller-Wiener W.: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995.
- (6) Lizine-Βελισσαροπούλου Β.: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ. Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΔΑΣ, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002.
- (7) Λαμπρινουδάκης Β.: ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ (479-431 π.Χ.), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986.
- (8) Lehmann K.: ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ, ΟΔΗΓΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, Θεσσαλονίκη 1998.
- (9) Μοσσε Κ.: ΟΙ ΤΥΡΑΝΝΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ, εκδ. Αστυ, Αθήνα 1989.
- (10) Osborn R.: Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (1200-479 π.Χ.), εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 2000.
- (11) Παρθενόπουλος Κ.: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2004.
- (12) Πausanias: ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.
- (13) Polignac F.: Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
- (14) Πολύαινος: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑ, εκδ. Γεωργιάδη, Αθήνα 1995.
- (15) Ραμού-Χαψιάδη Α.: ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.